

**NEL NODDINGS'İN İHTİMAM ETİĞİ
PERSPEKTİFİNDEN HUKUK FAKÜLTELERİNDE
GRUP ÇALIŞMALARİ: ANKARA ÜNİVERSİTESİ
HUKUK FAKÜLTESİ 'HUKUKA FELSEFEYLE
BAKMAK' GRUBU ÖRNEĞİ**

*(Group Studies In Law Faculties From Nel Noddings's Perspective
of Care Ethics: Ankara University Faculty of Law 'Looking
At Law With Philosophy' Study Group Example)*

Emre ŞİMŞEK*

ÖZ

Çalışmada, ana hatlarıyla Carol Gilligan'ın ihtimam etiği anlayışı üzerinden ihtimam kavramının ele alınışı söz konusudur. İhtimam etiğinin ne olduğu, hangi şartlarda değerlendirilebileceği ve etik bir teori olarak neyi amaçladığı ifade edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada özellikle hukuk fakültesi öğrencilerinin, eğitim modeli ön planda tutulmaktadır. Bunun nedeni hukuk fakültelerinde eğitim metodu olarak monolog ve takrir yöntemlerinin daha çok tercih edilmesidir. Bu statik model aksine Nel Noddings'in ihtimam etiği anlayışı, eğitim metodu olarak hukuk fakültesi eğitimlerinde nasıl kullanılabilirliği çeşitli çalışmalarından yararlanılarak açıklanmış ve öğrencilerin ihtimam ilişkisini geliştirmesinin meslek yaşamlarına katkısı üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda ihtimama göre eylemin Noddings açısından yalnızca kadınlara özgü bir davranış şekli olmadığı da vurgulanmıştır. Bu çalışmada örnek olarak, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi grup çalışmaları seçilmiştir ve seçilen çalışma grubu 2019-2020

Makale Geliş Tarihi: 18.08.2021, **Makale Kabul Tarihi:** 16.10.2021.

* Araştırma Görevlisi , Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, e-posta: emrevsimsek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5471-2324.

eğitim döneminde faaliyet göstermiştir. Noddings'in ihtimam etiğinin, eğitimde oynadığı role ilişkin görüşleri, bu çalışma grubundan geri bildirimler alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Geri bildirimlerin değerlendirilmesi de ihtimama göre eylemin önemine işaret edecek özellikler barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhtimam Etiği, Nel Noddings, Carol Gilligan, Eğitim Metodu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Çalışma Grubu.

ABSTRACT

In this study, the concept is discussed through Carol Gilligan's understanding of care ethics. It is tried to express what the ethics of care is, under what conditions it can be evaluated and what it aims as an ethical theory. In the study, the education model of law faculty students is kept in the foreground. The reason for this is that monologue and recital methods are preferred more as education methods in law faculties. Thus, how Nel Noddings' understanding of care ethics can be used as a training method is explained by using his various studies. At the same time, it was emphasized that acting with due diligence is not a female-only behavior for Noddings. In this study, group studies of Ankara University Faculty of Law were chosen as an example, and the selected study group was active in the 2019-2020 academic year. Views of Noddings on the role that ethics of care plays in education were evaluated by receiving feedback from this working group. The evaluation of feedback also contains features that will indicate the importance of taking action according to care.

Keywords: Care Ethics, Nel Noddings, Carol Gilligan, Group Studies of Ankara University Faculty of Law, Education Method.

GİRİŞ

İhtimam etiği¹, *Carol Gilligan* tarafından davranışsal psikoloji alanında yer alan gözlemlerde kadınların mevcut deneyimlerinde erkeklere göre farklı

¹ İngilizce literatürde "Care Ethics" olarak anılan teori Türkçeleştirilirken kimi yazarlar ve çevirmenler "Bakım Etiği" kullanımını uygun görmekte-dirler. Ancak bu yazıda özellikle "İhtimam Etiği" terimi tercih edilmiştir. Bunun başlıca nedeni, bakım etiğinde, yalnızca tek taraflı eylem ve karşılıksızlık aranmaktadır. Ancak ihtimam etiğinde karşılıklı bir ilişkisellik söz konusudur.

ahlaki seçimlerde bulunma yetilerinin olduğunun ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu gözlem, psikoloji kuramlarında geliştirilen çalışmalarda kadın ve erkeği aynı metotlarla değerlendiren görüş yerine, kadının ahlâki ikilemlerde farklı açılardan somut olaya yaklaştığını, o somut olayla ilişkisellik bakımından bir görüş ürettiğini göstermektedir.² Bu gözlemler sırasında kadınların ilişkilerinde ve çeşitli olaylar ekseninde erkeklere nazaran karakterlerini ilişkisellik üzerinden kurgulamakta olduğu ve kadınların ihtimam göstermeye yatkınlıklarının daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Erkeklerin çocukluktan başlayarak gelişimlerinde bireysel, bağımsız bir alanın varlığı önemsedikleri, başkalarından ayrılmaya, ilişkisellik geliştirmemeye dikkat ettikleri görülmektedir.³

*Gilligan'ın yaklaşımı en temelinde bir psikoloji çalışması olarak ortaya çıkmasına karşın, teorisinin etki alanı ilk ortaya çıkmasından günümüze kadar ahlak felsefesi, siyaset bilimi, tıp, antropoloji, eğitim felsefesi, hukuk, kadın çalışmaları gibi pek çok farklı disiplinde etkilerini göstermektedir. Bu nedenle ihtimam etiği, teorik çerçevesini giderek genişletmekte ve üzerinde çeşitli tartışmaların güncelliğini koruduğu bir alan olarak feminist etik anlayışta ön plana çıkmaktadır. İhtimam etiği, içinde hayatlarımızı idame ettirmekte olduğumuz dünyamızı, olabildiğinde iyi yaşayabilmek için sürdürülebilir ilişkiler kurmak, kontrol etmek ve onarmak adına yaptığımız her şeyi içeren bir faaliyet türü olarak kapsamı geniş bir şekilde düşünülebilir. Ancak bu faaliyetlerin yerine getirilmesi de belirli bir etik perspektifte uygulamalı bir süreç içermektedir. Böylece, ihtimam etiği, feminist görüşte, normatif düşünceyi şekillendirmenin temel taşlarından biri olarak kullanılmakta ve gelişimini sürdürmektedir. Eğitim alanında *Nel Noddings*, felsefe alanında *Virginia Held*, siyaset bilimi alanında *Joan Tronto* ve psikoloji alanında da *Gilligan* gibi isimler ihtimam etiğinin farklı yönlerden gelişimini ele almaktadırlar. Bu düşünürler ve takipçileri arasında çeşitli düşünce farklılıkları olmasına karşın, neyin erdemli veya adil olduğuna dair paket halinde bir kural koymaktan ziyade, insanların ihtimam etkileşimlerinde o ilişki özelinde erdem ve adil olanın ne olduğunun bulunabileceğini öne sürmüşlerdir.⁴*

² Carol Gilligan, *In a Different Voice*, (Harvard University Press, 1982), 28-35.

³ Gilligan, 1982, s. 15-18.

⁴ Parvati Raghuram, "Race and Feminist Care Ethics: Intersectionality as Method", *Gender Place and Culture A Journal of Feminist Geography* (Routledge Press, 2019), 2-3.

Gilligan'ın ihtimam etiği teorisi *Lawrence Kohlberg*'in ahlaki gelişimi, soyut haklar ve ilkeler temelinde akıl yürütmenin en üst basamakta değerlendirilmesine göre şekillenmektedir. Ancak *Kohlberg*'in çalışmalarında kadın ve erkek denekleri ayıran hiçbir özellik bulunmamaktadır. Dahası kadınların ilişkisel taraflarının görünmediği bu çalışmalarda, kriterlerin önceden eril egemen teorilere göre belirlenmesi de dolaylı olarak kadınların hak ve ilke eksenli ahlaki gelişimde yatkınlığa sahip olmadığı düşüncesini doğurmaktadır. *Gilligan*, öğrencisi olduğu *Kohlberg*'in bu yaklaşımını eleştirerek, ihtimam teorisini kadınların ilişkisel gelişimini de içine alacak şekilde yeni bir bilgi temelinde kurmaktadır. *Gilligan* için ihtimam teorisi, üç temel unsur açısından hak temelli etik düşünceden ayrılmaktadır. İlk olarak ihtimam etiği teorisi haklardan ziyade sorumluluklar ve ilişkilere dayanmaktadır. İkinci unsur, soyut hak anlayışından öte ihtimam teorisi içinde bulunulan duruma göre belirlenmektedir. Son unsur olarak ahlakiliğin en temel kriteri belirli ilkelere göre eylemekten öte ihtimam gösterme üzerinedir. Bu son unsurun temelinde de ahlakiliğin, soyut haklar ve ilkelerden ziyade insanların gündelik yaşantılarında girmiş oldukları ilişkilerinde değerlendirilmektedir. Bu anlamda ahlakiliğin aranması ve ihtimama göre eyleyen öznenin varlığının öncelenerek belirlenmesi gerekmektedir.⁵

Nel Noddings, *Gilligan*'ın ortaya koymuş olduğu teoriyi benimseyerek onu geliştirme açısından çalışmalar yürütmüştür. *Noddings*, bütün insanların ilişkisel varlıklar olduğunun altını çizerek, insanların ihtimam gösterme becerilerini mevcut hale göre dönüştürüp geliştirebileceklerini ifade etmektedir. Bu açıdan örneğin, anne-baba ile çocuk, öğretmen-öğrenci gibi ilişkilerde alınan sorumluluklar insanların birbirine ihtimam gösterme becerilerini geliştirebilecektir.⁶ Ayrıca *Noddings*'in anlayışında erkekler için de etik sorunlar karşısında yalnızca soyut ilke kurallarıyla sınırlı kalınmadığı belirtilebilecektir. Çünkü çeşitli sorumluluklar ve ilişkisel yönün varlığı yalnızca kadına ait bir özellik göstermemektedir, bu özellik insana dairdir. Bu şekilde erkekler de ihtimam göstererek buna dair becerilerini geliştirebileceklerdir. İhtimama dayalı ilişkisellik etik bir temele dayanarak

⁵ Olcay Karacan, “İhtimam Etiği Teorisinden Hareketle Hukuk Eğitiminin Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Ankara:Yayımlanmış Doktora Tezi, 2017), 13-15.

⁶ Nel Noddings, *Starting at Home: Caring and Social Policy*, (California: University of California Press, 2002), 11-30.

eylemeyi gerektirmektedir.⁷ İlişkisel özerklik, ihtimam etiğinin geliştirdiği ve diğer insanlardan izole bir şekilde yaşamaktansa, bu etik eylemin kapasitesinin o insanları da kapsayacak şekilde geliştirilmesi olarak anlaşılabilir. İhtimam göstererek hareket etmek, kimliklerin ve kişiliklerin oluşumunda önemli bir basamaktır. İhtimam göstermek de dolaylı olarak insanın karşısındaki kişinin mevcut koşullarını bilerek, bu koşulların altında yatan adaletsizlikleri de görmeyi kendisinde barındırmaktadır.⁸ Dolayısıyla bu durum, “dertlenerek ilgilenmeyi” de kendisinde ihtiva etmektedir.⁹

Noddings, çeşitli etik problemlerin kadınların yaşantısında değerlendirilirken özellikle kendilerini mevcut duruma uygun şekilde soyutlamadıklarını ve mevcut duruma dair ilişkisel yönün değerlendirmede etkili olduğunu ifade etmektedir. Kadınlar buna ek olarak mevcut durumun değerlendirilmesinde etik probleme yaklaşımda kendilerine ait bir sorumluluk alanı görerek buna göre hareket etmektedirler.¹⁰ İhtimam etiğine göre eyleyirken, insanlar karşılıklı ilişkiler içerisindedirler ve teorisinin mevcudiyeti için bu ilişkisel alan makul bir kapsamda olmalıdır. Örneğin *Noddings'in* düşüncesine göre, belirli bir insanın bütün evrendeki insanlara ihtimam etiğine göre eylemesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir ilişkisel dünya rasyonel olarak mümkün görünmemektedir. Bu açıdan birey, dünyadaki tüm insanları önemseyen bir yapıda olabilir ve bunun adı o insanları önemsemektir. Bu açıdan ihtimam etiği ve önemseme birbirinden ayrı anlamları ihtiva etmektedir.¹¹ *Noddings* ihtimam teorisinde, her “tek durum” üzerinde sıklıkla durmaktadır. Ancak geliştirmek istediği şey bir çeşit “durum etiği” değildir. Mevcut ihtimamın gerekliliği olarak ilişkisel süreç, *Noddings* için sonuçtan daha önemlidir. Bu açıdan değerlendirilmesi gereken şey, o ilişkiselliğin karşılıklılığı ve bakımdan ayrılmasıdır.¹² Çünkü bakım, yalnızca tek taraflı bir şekilde eylemeyi gerektirmektedir. Ancak ihtimam etiğinde karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla *Noddings'in* anlayışında, belirli ihtiyaçlarımızı

⁷ Noddings, 2002, s. 14-25.

⁸ Nadire Özdemir, “Aile Hukuku ve (İlişkisel) Özerklik”, *Ankara Barosu Dergisi* 2015/4, (Ankara 2015), 48-49.

⁹ Gülriz Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013), 41-45.

¹⁰ Noddings, *A Feminine Approach to Ethics Moral Education*, (California: University of California Press, 2003), 1-5.

¹¹ Noddings, 2003, s. 10-13.

¹² Noddings, 2003, s. 30-32.

karşılama için birbirimize bağımlı olduğumuz olgusu ihtimam etiğinin temelinde yer almaktadır. Ancak bu ilişki açısından *Noddings'e* göre, bir başkasının ihtiyaçları değerlendirilirken bireyin kendisini o kişinin yerine koyması yanlış bir tutum olabilir ya da tek durum ekseninde verilebilecek olan kararlarda kişi kendi şartlarına göre karar vermemelidir. Bu etik yaklaşım, *Kohlberg'in* ahlaki gelişim yorumlamasından oldukça farklı bir anlam içermektedir, bireylerin toplum içerisinde aktif olarak bulunmaları neticesinde kendilerini başkalarının yerine koyduklarında bir ahlaki gelişimden söz edilebilecektir. *Noddings'in* anlayışı *Kohlberg'in* anlayışına zıt özellikler barındırmaktadır. *Noddings*, kişiler kendi gerçeklerini ve seçimlerini başkalarının yaşamlarına angaje ettiklerinde değil, başkasının gerçekliği bu ilişkideki tarafça benimsemesi halinde, doğal ve kendiliğinden bir sorumluluk duygusu uyanmasını aramaktadır. O'na göre ihtimam ilişkisi ancak bu şekilde meydana gelebilecektir. *Noddings'de* ihtimam, tarafların doğrudan ve karşılık bir ilişkiye girmesini gerektirmektedir. Bizzat tanınmayan, mevcut ilişkisellik açısından direkt ve ilişkinin doğası gereği geri dönüşlerin olmadığı bir örnekte kurulabilecek ilişki, *Noddings'in* perspektifinde ihtimam ilişkisi olarak değerlendirilemeyecektir. *Noddings* için modern etik kuramlar iki farklı sorun ihtiva etmektedir. Öncelikle, benlik içinde yer aldığı ilişkisellikten yalıtılmaya çalışılmakta ve soyut bir özellikte kapsamı belirlenmektedir. Böylece, benliğin karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler ağında, farklı karşılaşmalarla inşa edildiği ve bu ilişkisellik içerisinde bazı zamanlarda kişilerin karşılıklı beslendikleri bir bağ ile hareket ettikleri göz ardı edilmektedir.¹³ İkinci olarak evrenselcilik, etik koda indirgenen bir davranış gereksiniminde bireylerin aynı durumlarda aynı şekilde davranmasını aramaktadır. *Noddings'in* ihtimam anlayışında, birbirinden farklı durumların ortak özelliklerine odaklanıp, bunun haricinde kalan farklılıkları görmezden gelinmesini değerlendirmenin sıhhati açısından uygun görmemektedir. Ahlâkın doğası gereği tam anlamıyla bu şekilde vücut bulabilecek olayların tekrarı söz konusu olamayacaktır. Bu açıdan bireyler, durumlar ve ilişkiler her tek durum özelinde kendi somut örnekleri üzerinden belirli bir ilişkisellik çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.¹⁴ İhtimam etiğinin doğuşu ve gelişiminde rol oynayan, *Gilligan* ve *Noddings*, bilişin, duygunun ve ilişkiselliğin birbiriyle sıkı bir ilişki

¹³ Stephanie Collins, *The Core of Care Ethics*, (Palgrave Macmillan, 2015), 93.

¹⁴ Victoria Davion, "Autonomy, Integrity and Care", *Social Theory and Practice* 19/2, (Florida: State University Department of Philosophy, 1993), 161-164.

içerisinde olduğu ve tek durumda karşılıklılığın esas alınacağı bir etik teori önermektedirler. Yaklaşık otuz senelik bir teorik çerçeve neticesinde, *Stephanie Collins*, ihtimam etiğinin özünün, “bağ kurma ilişkilerinin sorumluluklar doğurduğu” bir açıdan okunmasının doğru olacağı görüşündedir.¹⁵

1. *Noddings'in Eğitim Metodu*

Noddings, ihtimam teorisini şekillendirirken ihtimama göre eyleyecek kişinin ilişkide konuşlanacağı yerin önemi üzerinden hareket etmektedir. Onun görüşlerinde, ihtimam gösteren kadar, ihtimam gösterilenin de konumlanışı belirli olmalıdır. Zira ihtimam, gösteren ve gösterilen kişiler bakımından belirli bir aktifliği gerektirmektedir. Bu aktiflik ilişkiselliğin doğası gereği eyleyen yan ve davranışlara ilişkin bir erdemi de beraberinde getirmektedir.¹⁶ İhtimam gösteren ve gösterilen arasında hiyerarşik bir ayırım söz konusu olduğunda, yine ilişkisellik gereği tarafların istek, ihtiyaç ve gereksinimlere göre hareket etmesi aranmaktadır. Öğrencilerin eğitim süreçlerinde her zaman evrensel ihtiyaçları bulunmaktadır; ancak eğitimler müfredatın hazırlanması sırasında her seferinde örtülü olarak hazırlanan programların yeterli olduğu görüşündedirler ve ekstra şeylerden kaçınılmaktadırlar. Ancak *Noddings*, bu tür ihtiyaçların ortaya çıkarılmasının zor olabileceğini bununla birlikte ilişkiyel bir eğitim sürecinde bunun karşılanabileceği görüşündedir.¹⁷

Noddings'in eğitim metodu, etik temelde, etik bir sorumluluktan kaynaklanan karşılıklı bir ihtimam göstermeyi gerektirir. İhtimama göre eyleyen tarafların, mümkün olduğu sürece aktif olmaları ve bu aktif ilişkiyel ağların da birbirini desteklemesi gerekmektedir. Örneğin eğitim alanında hoca-öğrenci arasındaki ihtimam ilişkisi, ilk etapta öğrencinin gelişimini destekler gibi görünse de aynı zamanda ihtimama göre eyleyen hoca için de gelişimsel bir yönü bulunmalıdır. Bu durum da ilişkiyel özerkliğin karşılıklı yapısını ortaya koymaktadır.¹⁸ Hoca-öğrenci gibi ihtimama dayalı ilişkilerde

¹⁵ Collins, 2015, s. 88-96.

¹⁶ Noddings, 2002, s. 10-13.

¹⁷ Nel Noddings “Identifying and Responding to Needs in Education”, *Cambridge Journal of Education* 35:2, 2005, s. 147-149

¹⁸ Karacan, 2017, s. 114-115.

ihitimam gösterilenlerin kapasitesinin artırılması ve ihtimam etiğine göre eylemlerinin hayat bulması da başka bir hedeflenen yandır.¹⁹

1) Model Olma: Hoca'nın öğrencilerle kurduğu ihtimam ilişkisinde, bu ilişkinin öğrenciler nezdinde mümkün ve uygulanılabilir olduğunun gösterilmesidir. Buradaki amaç mevcut teorik bilgi aktarımından ziyade, hoca-öğrenci ilişkisindeki ihtimama göre eyleminin öğrencilere gösterilmesi, bir nevi yansıtılmasıdır. Taklide dayalı bir modellik anlayışının aksine, model olmadan kasıt, ihtimama göre eylemlerin açığa çıkarımı bakımından bir yol veya eylem alanı açılmasına olanak sağlanması olarak görülebilecektir. Burada hoca ve öğrenci arasındaki ilişki bir hiyerarşiden çok birlikte karşılıklı ilişki kurmayı ve birlikte ihtimama göre eyleminin geliştirilmesini ihtiva etmektedir.

2) Uygulamayla İç İç Olma: Olanaklar dahilinde, sınıflardan çıkılarak temas edilebilir eğitsel alanlarda faaliyet göstermek.

3) Onaylama: Öğrencilerin etiğe uygun davranışlarının onaylanarak, pekiştirilmesi, cesaretlendirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki onaylama, pekiştirme ve cesaretlendirmenin hedefi etik bir davranış sergilemeye yöneliktir.

4) Diyalog: Öğrencilerin kişi olarak kabul edilerek, karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmayı gerektirir. Diyalogla akıl yürütülebilir bir öğrenci kitlesi hedeflenmektedir. Hoca'nın öğrencilerle iletişimi, onlara bilgi temelinden yaklaşmasını da kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda, Hoca'nın öğrenciyi anlayarak empati sağlaması da bu açıdan gereklidir.²⁰

Noddings ihtimama dayalı bu eğitim modeliyle, herkesin zayıflıklarının farkında hareket edilmesiyle birlikte ihtimam gösterilenler bakımından da ihtimam gösterme kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İhtimama göre gerçekleştirilecek olan eğitimde, gerek öğrencilerin gerekse de eğitimcilerin ihtimamı ne şekilde değerlendirmelerine yönelik çeşitli pedagojik çalışmalar da bu alanda yer almaktadır. Örneğin *Collette Rabin* ve arkadaşlarının ihtimama göre verilecek olan eğitimde ihtimamın kavramsal

¹⁹ Ulrika Bergmark, "Rethinking Researcher-Teacher Roles and Relationships in Educational Action Research Through the Use of Nel Noddings' Ethics of Care", *Educational Action Research*, (Routledge Press, 2019), 6-7.

²⁰ Roger Bergman, "Caring for the ethical ideal: Nel Noddings on moral education", *Journal of Moral Education* 33:2, (Routledge Press, 2004), 154-157.

çerçevesi değerlendirilerek dört farklı alanda kullanımı öngörülmektedir.²¹ İlk olarak ihtimam kavramını gündelik dildeki görünüşüyle birleştirerek kullanım, ikinci olarak ihtimama dayalı ilişkilerin zorluğuna karşısında durmak, üçüncü olarak ihtimama dayalı anlayışlarda eğitimde tek kültürlü (monocultural) bir anlayışla hareket etmek ve son olarak da ihtimama göre eylenecek olan eğitim modelinde duygulanım ve idrak kabiliyetini birbirinden ayırmanın önemi üzerinde durulmaktadır.²² Aşağıda böyle bir ihtimam temelinde, hukuk fakültelerinde teknik ve taktir tarzda verilen eğitimlerin aksine grup ve/veya klinik eğitimlerindeki uygulamaların *Noddings'in* metoduyla uyumu üzerinde durularak analiz edilmeye çalışılacaktır.

2. Grup Çalışmaları: Hukuka Felsefeyle Bakmak

Çalışmanın konusu olarak 2019-2020 eğitim öğretim yılında yürütücülüğü gerçekleştirilen “Hukuka Felsefeyle Bakmak” grup faaliyeti hukuk fakültesi 3. Sınıf öğrencilerinden oluşan 13 öğrenciyle bir sene boyunca sürdürülmüştür. Bu faaliyet, “Hukuk Felsefesi” lisans dersi kapsamında oluşturulmuştur ve öğrencilerin katılımında gönüllülük esasına göre hareket edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalar, öğrencilerin 4. Sınıfta seçmeli ders olarak alabilecekleri “Hukuk Klinikleri” eğitiminin bir ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. İlk dönem, edebiyat okumalarının hukukla olan ilişkileri üzerinde durularak karşılıklı diyaloglara dayanan ders izleği işlenmiştir. İlk olarak öğrencilerle karşılıklı diyaloglar kurularak grup çalışmasında ağırlığın hangi boyutlara verilmesinin tercih edileceği üzerine görüş alışverişlerinde bulunulmuştur. Bunun akabinde ilk edebiyat eseri *Albert Camus'nün* Yabancı romanı okunmuştur. Dönem sonuna kadar ise *Albert Camus'nün* “Başkaldırın İnsan” kitabı üzerinden insan, yaşamın evetlenmesi, başkaldırma ve değerler üzerinden diyaloglara dayanan bir ders izleği çerçevesinde işlenmiştir.

İkinci dönem, öğrencilerin tercihine bırakılan filmler değerlendirilmiştir. Her hafta iki öğrencinin ortaklaşa hazırladıkları sunum çerçevesinde öğrencilerin filmlerde görmeye çalıştıkları hukuk yaklaşımları ve hukukun insancıl yüzünün değerlendirildiği grup çalışmalarıyla ve ‘uzaktan eğitim’ yöntemiyle dönem tamamlanmıştır.²³

²¹ Collete Rabin ve Grinell Smith, “Teaching Care Ethics: Conceptual Understanding and Stories for Learning”, *Journal of Moral Education*, (Routledge Press, 2013), 167.

²² Rabin ve Diğerleri, 2013, s. 167-168.

²³ COVID-19 pandemisi neticesinde dönem ortasında eğitimler uzaktan gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu nedenle grup çalışmaları da öğrencilerin fiziki internet durumlarının

Yılsonu değerlendirme, derslere katılım, okumalar sırasında kurulan diyaloglar, düşüncelerin ele alış biçimleri, filmlerin hukuk ve insan yönlerini ortaya koyan sunumlar ve ders içerisindeki karşılıklılığa göre gerçekleştirilmiştir. Yılsonunda grup çalışmasının öğrenciler için nasıl geçtiğine yönelik geri bildirim içeren rapor talebinde bulunulmuştur.

2.1. Amaç

Hukuk fakültelerinde genel olarak norm eksenli “teknik” hukuk bilgisi hoca-öğrenci ilişkilerinde, monolog yöntemlerle öğrenciye aktarılmaktadır. Ancak bu şekilde tek düze bir hukuk eğitimi, pratikte hukukçuluğun gerekliliği olan, bağlantılar kurma, eleştirel düşünme ve akıl yürüterek çıkarımlarda bulunma kapasitesini yeterince sağlayamamaktadır. Takip edilen böylesi klinik ve grup çalışmalarında, öğrencilerin hukukun insan yüzünü görebilmeleri ve buna dair hassasiyetlerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için de çeşitli yetilerin kazanılması gerekmektedir.²⁴

Grup çalışmalarında, gerçek ve kurgu ürünler üzerinden empati yeteneği geliştirmek, adaletsizlikleri bilgisel temelde görebilmek ve eleştirel yaklaşımda eser veya kararlara yaklaşılmak amaçlanmıştır. Eleştirel farkındalık, öğrencilere doğrudan otorite tarafından verilen emirlerin sorgusuzca kabulünün de önüne geçilmesi bakımından önemlidir.²⁵ Aynı zamanda bu tip faaliyetler, normların argümana dayalı düşüncelerle eleştirel olarak ele alınmasına, öğrencilerin eğitiminde ve meslek yaşamlarında da geleneksel normları eleştirel süzgeçten geçirerek uygulayacakları olaya göre değerlendirilmelerinin sağlanmasına da yardımcı olmaktadır.²⁶

öğrenilmesi ve talepte bulunmaları nedeniyle bir toplu görüşme yapılan internet platformu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

²⁴ Gülriz Uygur, “Good Lawyers: The Education of Philosophy of Law and Alternative Methods in Turkish Legal Education”, *Alternative Methods in the Education of Philosophy of Law (and the Importance of Legal Philosophy in the Legal Education)*, (Nomos, 2010), 38-45.

²⁵ Elbette, tüm ahlaki eğitim biçimlerinin tam olarak uygulanması, önemli kaynaklar ve büyük bir bağlılık gerektirecektir. Ancak ihtimam etiği çerçevesinde, başkaları için empati kurabilme, doğal insan kapasitesinin tam gelişiminin nasıl olabileceğini anlamının bir yolunu sağlamaktadır. Michael Slote, *The Ethics of Care and Empathy*, (Routledge Press, 2007), 30.

²⁶ Gülriz Uygur, “Hukuk Eğitiminde Geliştirilmesi Gereken Yetiler, Hukuk Felsefesi Öğretimi ve Alternatif Metotlar”, *HFS A S. 18*, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2008), 166-168.

Etik farkındalık, çeşitli erdemlerle ortaya çıkmaktadır. Açık fikirlilik, ilgilenme, ihtimam da bunların temelinde yer almaktadır. Ancak her ne kadar öğrenciye eleştirel düşünme yetisi kazandırılarak özgürce düşünmenin önü açılıyor olsa da bu durum öğrencilerin erdem kazanmasında yeterli değildir ve belirli bir etik eğitim de almaları gerekmektedir.²⁷ Yine aynı şekilde teknik hukuk öğretiminde de normların ele alınış biçimleri, amaçları ve türetilmeleri bakımından da etik anlayışa göre yorumlanmalıdır. İhtimam etiğine göre bir eğitim programının varlığı, öğrencilerin kalabalıklardan ziyade daha küçük gruplarda özneleşmelerine yardımcı olabileceği gibi sosyal politikalar ve etik eylemlere ilişkin olarak diğer öğrencilere göre daha fazla yatkınlıkları olduğunu da gösterecektir.²⁸ İhtimam etiğinin gelişim perspektifi esasında tam olarak adalet temellidir. Çeşitli adalet teorilerinde toplumsal cinsiyet rollerinin altının çizilmemesi, o teorinin temelindeki adalet vurgusunu da bazen gerekçesiz bırakmaktadır.²⁹ Bu açıdan ihtimama göre eylemek, etik bilinç sahibi öğrencilerin adalet temelinde hareket etmesine daha fazla olanak sağlamaktadır.

Hukuk fakültelerinde kalabalık amfi derslerinden ziyade, öğrencilerin isteklerine göre onları ayırarak küçük topluluklar içerisinde öğrencilerin topluluk ilişkileri ve diyalog fırsatının geliştirilmesi sağlamak da amaçlanan bir başka hedefdir. Aynı zamanda mevcut haliyle grup arası iletişim farklı diyalog zeminlerini hazırlamaktadır ve kendini ifade eden bir özneleşme süreci doğurmaktadır. Temelde grup çalışmalarının ihtimama göre analizi bu perspektiflerden değerlendirilebilecektir.³⁰ Ancak çalışmaların nihai geri dönüşü, geri bildirimler üzerinde öğrenci odaklı bakışla temellendirilecektir. Grup çalışmaları kendi içerisinde birbirinden farklı dinamikleri göstermektedir. Bu durum çoklu ilişki olarak da isimlendirilebilir. Çoklu ilişkilerin de üç türü olduğu görülebilir, hoca-öğrenci arasındaki ilişki, öğrenci-öğrenci arasındaki ilişki, son olarak ise grup ve grup içerisindeki öğrencilerin ilişkisi bu ilişkilere örnek verilebilecektir. Böyle çoklu ilişki içerisinde eğitim deneyimi, grup içerisindeki her kişinin bir bütün halinde, karşılıklı dayanışmayı, desteklemeyi, araştırmayı ve medeniliği de öğrenmelerine vesile olmaktadır.³¹

²⁷ Uygur, 2010, s. 40-42.

²⁸ Bergman, 2004, s. 150.

²⁹ İrem Çağlar Gürgey, "Rawls'un Aile Yaklaşımının Eleştirisi", *HFSFA* 27, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2016), 15-16.

³⁰ Candice L. Shelby, "Care Ethics in Education", *The Educational Forum*, 67/4, (Routledge Press, 2003), 337-342.

³¹ Uygur, 2008, s. 174-175.

2.2. Geri Bildirimler

Yıl sonunda yukarıda bahsi geçen eğitimler ve ilişkisel odaklı yaklaşım neticesinde, öğrencilerden bir rapor talebinde bulunulmuştur. Bu başlık altında, öğrencilerin geri bildirimleri üzerinde durularak, *Noddings'in* ihtimam teorisine göre eyleminin süreç içerisindeki önemi analiz edilmeye çalışılacaktır.³²

“..ama bu gruptaki, kavramsal düşünmeyi komik noktalara takılmak olarak değerlendiren bir öğrenciden işi çok ciddiye aldığıma dair eleştiriler aldım. Bu gruptaki başka bir arkadaştan da Albert Camus için “Bu adamı neden bu kadar ciddiye alıyoruz.” diye bir tepki almıştım daha önce ve bunlar yüzünden bu gruba da önyargıyla yaklaştığımı, başta olan hevesimin kalmadığını itiraf etmek istiyorum. O yüzden grubu hakkıyla değerlendiremediğimi düşünüyorum, keşke daha çok çalışsaydım. Şimdi grubun dağılacağını düşününce üzülüyorum. Eğer yazacaklarımız beklentilerimiz ve edindiklerimizse aklıma gelen ilk beklentim gruba katılan öğrencilerin konulara ilgili öğrenciler olmasıydı. Hiç kimse öyle değildi diyemem tabi ki ama böyleleri yoktu da diyemem. Bazı arkadaşlarımdan çok şey öğrendim, onlar bilmiyorlar belki ama kurdukları bazı cümleler onlar için sadece bir yorumken beni çok mutlu etti ve bunun için onlara teşekkür edeceğim.” K1³³.

Bu örnekte görüldüğü üzere grup çalışmalarında, ilişkiselliğin örtülü yönü ortaya çıkmaktadır. Grup içindeki dinamiklere göre, memnuniyetsiz olduğu bir dönem geçirdiğini ifade eden öğrenci nihai olarak diğer öğrencilere karşı duyduğu minneti, belirli bir şekilde şükranla taçlandırmak istemektedir.

³² Çevre felsefesinin ihtimam etiği çerçevesinde, doğa alanları, milli parklarda gerçekleştirilebilecek hem insan-insan ilişkileri hem de insan-doğa ilişkileri bakımından da ihtimam etiğinin ele alındığı bir başka çalışma için; Lissy Goralnik, Tracy Dobson, Michael Paul Nelson, “*Place-Based Care Ethics: A Field Philosophy Pedagogy*”, *Canadian Journal of Environmental Education* 19, (*Canadian Journal of Environmental Education*, 2014), 180-196.

³³ Öğrenciler, Katılan (K) olarak sıfatlandırılarak numaralandırılmıştır.

“Bu gruba girerken en çok istediğim şeylerden biri de kendimizi ifade edebileceğimiz, rahatça soru sorabileceğimiz, samimi bir ortamın olmasıydı. Fakülte dışındaki birçok organizasyonda böyle bir ortam bulup kendimize birçok şey katabiliriz fakat bunu kendi fakültemizde, kendi yaşitlarımızla, kendi meslektaşlarımızla yapmak bu grup sayesinde oldu. Çalışmaları Topçuoğlu Kütüphane’sinde yapmamız ve -az önce yakındığım bir durum olsa da- az kişi olmamız bunu kolaylaştırdı. Ama en önemli etken sizin bu ortamı sağlamanızdı. Birçok akademisyen, öğrencilerin ne düşündüğüyle ilgilenmiyor bile tabi burada yıllarını akademiye vermiş olmalarının getirdiği haklı sebepler var. Bir kimlik ediniyoruz ve bu kimliğin getirdiği sorumluluklar var ve bu kimliği, sahip olduğumuz fikirleri ifade ederek, tepki alarak geliştirebiliriz. Bu grubun öğrencilere kendilerini, bir insan, bir hukukçu olarak yeniden değerlendirmelerine, bir özeleştiri yapmalarına katkı sağladığını söylemek isterim. En azından bana bunları sağladı.” K1.

Bu alıntı itibariyle, öğrencinin öznelik sürecine gösterdiği memnuniyet ve kendisini ifade etme şeklini bir çeşit kimlik edinme süreci olarak tespit ettiği görülmektedir. Aynı zamanda, mevcut haliyle amaçlanan grup çalışmalarının eleştirel yanlarını da edindiğine ve hukukçu olmanın gerekliliğine bir adım daha yaklaştığı görülmektedir. Bunun haricinde diğer derslerde öğrencilere ilişkisel yandan yaklaşmayan hocaları, uzun süre akademide kalmak gibi bir nitelemeyle değerlendirerek esasında ilişkisel yanın eğitimdeki sürecini de dolaylı yoldan ifade etmektedir. Hali hazırda bu öğrencinin, farklı akademisyenlerden yeterli ihtimam görmemesine dayanak bulmaya çalışması da dikkate değerdir.

“...Diğer bir sebep de bulunduğum üniversiteyi sevmeme sebeplerimden kaynaklı ki bu da güncel hayatla iç içe bir bölüm okumamıza rağmen tartışma ortamlarından, fikirden uzak dersler; kimsenin bir başkasıyla iletişime geçmediği, soğuk, kibirli ama bilgisiz öğrenci gruplarından kaynaklanıyor. Tabii ki bu genelin dışında

kalan dersler ve insanlar var ama ne yazık ki okul genel olarak benim gözümde bu şekilde.

Ayrıca izninizle belirtmek istediğim bir nokta daha var, genel olarak sessiz kalmayı seven bir insanım. Hatta neredeyse konuşmayı sevmiyorum. Bu noktayı belirtmemin sebebi derslerinize katılım noktasında pasif kaldığımı düşündüğüm için. Derslerinizin her biri benim için muhteşemdi. Son olarak bu dersin bana kattığı olumsuz bir nokta var, o da şu: Etrafımdaki makul insanlarla derslerdeki gibi konuşup tartışılabileceğimi sanmaya başladım. Ama ne yazık ki bu bazen sinir bozucu olabiliyor malesef.” K2.

Bu örnekte öğrenci mevcut kalabalık sınıflarda gerçekleştirilen derslerin, iletişime açık olmadığı, tartışma gerçekleştirilmediği ve öğrencilerin belirli bir ilişkiselliğe girmedikleri için dışarıdan “soğuk” ve “kibirli” olduklarını ifade etmektedir. Ancak ele alınan bu gruptaki öğrenciler de ilk etapta birbirlerini hiç tanımasalar dahi, geçirdikleri bir ders senesi boyunca karşılıklı etkileşimleri neticesinde ilişkiselliğin getirisi olarak birbirlerini görmek ve düşünceleriyle şekillenmeyi deneyimlemektedirler. Aynı öğrencinin ikinci alıntılanan metninde de grup içerisindeki hoşgörü ve ilişkiyel yönlerin gerçek yaşantısındaki makuliyetinin sorgulandığı bir pencere açılmaktadır.

“Bu felsefe grubuna geldiğimde bu okulla ilgili çoğu konuda olduğu gibi hayal kırıklığına uğrayacağım düşüncesi vardı yoğun bir şekilde, istediğim verimi alabileceğimi düşünmüyordum veya emek verdiğimde bunun bir karşılık bulacağını. Sanırım biraz daha tembel ve üzerine düşülmesini isteyen bir neslin sorunu bu, ben de bu okula gelirken onca öğrenci arasından seçilmiş ve özel bir öğrenci olduğumu düşünüyordum ve üniversitede de kişisel gelişimim için hocalarımdan çevremden bir şeyler bekleme eğilimindeydim. Tabi ki böyle olmuyor, iyi bir yere gelmek için insanın kendi çabasından başka hiçbir desteği yokmuş üniversite bana ilk olarak bunu öğretti. Kendi üniversitemin özelindeyse bir şeylerin peşinden koşmazsam kimsenin onu bana vermeyeceğini

gördüm. Başta bu felsefe grubunun da böyle olacağını düşünmüştüm, sizin de kalan çoğu insan gibi hevesiz olacağınız ön kabulüyle geldim açıkçası. Ama hem her toplantıya bizden çok daha hevesle geliyor oluştunuz hem de bizden beklentileriniz olması beni utandırdı bir yandan da kaybettiğim öğrenme hevesini geri kazandım. Derslerinin üstüne düşen ortalamanın bir tık üstü bir öğrenci olarak hukuk bilgime güvenirdim, ama öyle olmuyormuş. Sosyal bir bilim öğrenmenin temelinde, en temel bilgileri bile sorgulamanın yattığını ve olağan hayatta kanıksadığımız her şeyin aslında bakış açımızı değiştirdiğimizde çok daha farklı göründüğünü bu toplantılar sırasında öğrendim. Bir hukukçu kanunları usulü bilerek iyi bir hukukçu olmuyor, bunu birinci sınıftan beri duyuyoruz ama biri bizi gerçekten kendimizi doldurmaya ve bir şeyleri sorgulamaya itmeden bunun ne demek olduğunu anlayamıyoruz bence. En azından benim için böyleydi. Derslere çok fazla giren bir öğrenci değilim bu yüzden vize ve final zamanları dışında üniversitede okuduğumu pek hissetmiyordum aslında ama bu toplantılar benim okulumla ilgili tercihlerimle ilgili kendimi daha iyi hissetmemin en büyük sağlayıcılarından biri oldu o yüzden hem Gülriz hocaya hem de size çok saygı duyuyorum. Kendimizi özel olarak görüp geldiğimiz ama kalabalığın içinde kaybolduğumuzu hissettiğimiz bu kocaman okulda her birimizi önemseyişinizi ve bize değer verdiğinizi gösteriyorsunuz ve bu gerçekten benim açımdan çok değerliydi. Duygusal etkilerinin yanında tartışma kültürümün de gerçekten ne kadar geliştiğini, bir şeyleri derinlemesine araştırdığımda farklı noktaları birbirine daha rahat bağlayabildiğimi gördüm bu süreçte. Toplantılarımız bence çoğunlukla ağır konuların üzerinde fikir yürütmeye çalışarak geçtiği için bir cümleyi bile temellendirmek için gerçekten çok okumak gerekiyordu. Yeterince hazırlıklı olmadan bir şeylerin üzerine düşünmeden bir toplantıya gelmenin beni gerdiğini fark

ettim birkaç toplantı sonrası. O yüzden her toplantımıza çalışarak ve emek harcayarak gelmeye çalıştım bunda sizin bize saygı duyarak emek harcıyor oluşunuzun da etkisi çok. İlk toplantılarda kurduğum cümlelerden emin olamazdım çoğunlukla sonunda soru işareti bırakırdım, zamanla tartışırken fikirlerimi belli kalıplarda öne sürebilmeyi öğrendim diyebilirim. Bu toplantılar ve hukuk felsefesi kürsüsü bana gerçekten çok şey kattı hem duygusal açıdan hem de mesleğimle alakalı o yüzden bize gösterdiğiniz değer ve emeğin bir karşılığı olduğundan şüpheleniz olmasın.” K3.

Bu örnek esasında tüm detaylarıyla hem grup çalışmalarının amacını hem de *Noddigns'in* eğitim modeliyle paralellik kurulması bakımından önemli tespitler içermektedir. Öğrenci, kalabalık grupların arasında kendi özneliğinin ve mevcut yaşam deneyimlerinin eridiğini ifade ederek, grup içerisindeki ilişkiyel yanlar ve iletişim odaklı faaliyetler neticesinde kendi özneliğinin tekrar bilincinde olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda, diğer derslerinde olduğu gibi genel bir ön kabulle kendisine önem verilmeyeceğini düşünmektedir. Aksine, yürütücünün ve/veya hocanın grup için gösterdiği ihtimam, öğrenci için de pozitif bir geri dönüşle onun grup çalışmalarına daha etkin katılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu özen neticesinde, mevcut norm eksenli teknik hukuk eğitimi yanında, eleştirel düşüncenin ve farklı bakışlardaki özelliklerin olduğunu görmeye başlayan öğrenci kendi birikimleriyle yetinemeyeceğini fark etmesiyle daha çok araştırma ve kendini geliştirme yoluna başvurmuştur.

“Daha önce tanışıklığımın çok az olduğu bir grupla birbirmizin önyargılarını ve görüşlerini bilmeden saygılı bir biçimde tartışmak da tartışma kültürümü güçlendirdi, kendi görüşlerimi arkadaşlarımda da bakış açısıyla değerlendirmemi ve daha önce görmediğim ayrıntıları görmemi sağladı. Senenin başında grubun bana bu kadar katkı sağlayacağını düşünmemiştim fakat geriye baktığımda iyi ki bu grubu seçmişim diyorum.” K4.

Bu geri bildirim karşılıklı etkileşimin, öğrenme ve diyalog kurma sürecinde farklı düşüncelere yaklaşımın saygılı ve önyargısız bir şekilde geliştirilmesine örnek olarak verilebilecektir.

SONUÇ

Hukuk fakültelerindeki grup ve klinik çalışmaların değerlendirildiği bu çalışmada ayrıca genel olarak ihtimam etiğine karşı eleştirilerden de söz etmek gerekmektedir. Her ne kadar *Gilligan'ın* çalışmayı kadın denekler üzerinden okuması belirli bir eleştiri noktası olarak görülse de *Noddings* için rasyonalist felsefe geleneğinde erkeklik deneyimlerinin temele alınmasında olduğu gibi, ihtimam etiği toplumsal yaşantı içerisindeki kadınlık deneyiminden türeyen etik bir farkındalığa işaret etmektedir ve kadınların ihtimama göre eyleme potansiyelleri erkeklere nazaran daha yüksektir. Ancak *Noddings* bu ayrımın kadınlar ve erkekler arasındaki töze ilişkin bir ayrım yerine, farklılıkların toplumsal yaşam pratikleri ekseninde vücut bulduğunu ifade eder ve paylaşan erkeklerin de yaşam pratiklerine göre ihtimam etiğine göre eyleme eğilimlerinin yüksek olabileceğini belirtmektedir. İhtimam etiği düşünürleri bu etik teorinin kadınlara özgü bir etik anlayış olmadığını ifade etmelerine rağmen, genellikle örneklemelerin anne-çocuk ve kadının toplumsal deneyiminden türeyen yaklaşımlar olması bu etik teorinin kapsamını erkeklere göre olmadığını izlenimi vermektedir. Dolayısıyla *Gilligan* ve *Noddings*, erkek ve kadın olmak üzere iki farklı ahlakilik tayininde buldukları nedeniyle özcü oldukları eleştirisine maruz kalmışlardır. *Gilligan* ihtimam etiğini ben-öteki, bencillik-özgecilik, akıl-duygu vb. dikotomilerin ötesine taşımayı amaçlarken kendisi de adalet-ihtimam gibi yeni bir dikotomi meydana getirmekte ve mevcut toplumsal cinsiyet dilemmasını yeniden üretmeye yol açmaktadır. İhtimam etiği feminist bir etik olarak algılanmakta ancak feministlerin eleştirileri de genel olarak bakım ve kadının tek yönlü ve tek kurtuluşa sahip bir yerden okunmasına karşı çıkmaktadır. *Gilligan* ve *Noddings'in* ihtimam anlayışı, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri açısından adaletsiz ve orantısız bir şekilde üstlendikleri bakım emeğini kutsal göstererek bu emeği kadının erdemi olarak değerlendirmekte ve Nietzscheci anlayışına paralel bir köle ahlakı ikilemi doğurmaktadır. Böyle bir yaklaşım, kadınların bakım emeğinden orantılı bir şekilde özgürleşmesi, kamusal yaşamın içerisinde yer alması amaçlanmak istenirken, ihtimam etiğinde kadın yeniden anne, bakıcı gibi geleneksel rollere

hapsetmektedir. Böylece, erkeğin toplumsal cinsiyet rollerinde adaletin ve özerkliğin belirlenmesinde yer alırken kamusal alanı erkek cinsiyetine, özel alanı kadınların bölgesi olarak gören ayrımcılığı yeniden üretmektedir.³⁴

Bu değerlendirmeler ekseninde, “Hukuka Felsefeyle Bakmak” grubunun 2019-2020 çalışmaları yürütülürken belirli bir etik temelle öğrencilere yaklaşılmıştır. Ancak bu yaklaşım, başlangıçta yürütücünün “ihtimam teorisi” hakkında yeterli bilgisel birikimi ve deneyimi olmadan gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen *Noddings’in* görüşleriyle paralel bir değerlendirme gerçekleştirilecek olursa, öğrencilerle ilişkiselliğin belirli etik temellerde kurulması gerek süreç içerisinde gerekse de sürecin sonucunda pozitif geri bildirimler alınmasına yol açmaktadır.

Hukuk eğitiminde kalabalık öğrenci sayılarının göz önüne alınarak grup ve klinik çalışmalarının yapılması hem dersin yürütücüsü hem de öğrenciler açısından *Noddings’in* düşüncelerine paralel bir görüşü ortaya çıkarmaktadır. Haliyle *Noddings’in* temele aldığı davranış ve eğitim metoduyla çok daha etkili bir eğitim süreci olacağı aşikardır. İhtimam teorisinin insanlara katmış olduğu etik farkındalık, hoca-öğrenci ilişkilerinde karşılıklılığı da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada yalnızca öğrencilerin geri bildirimleri üzerinden analiz yapılmış olsa da yürütücü olarak benim öğrencilerden edindiğim birçok deneyim ve bilgi bulunmaktadır. İhtimama göre eylenecek olan çalışmaların da karşılıklılığı ve ilişkiselliği saygı ve anlayış temeline kurulduğunda K3’ün de raporunda belirttiği gibi karşılıklı aktif halin gelişimsel olarak eğitimde kullanılabileceği görülmektedir.

³⁴ Hilde Lindemann, *An Invitation to Feminist Ethics*, (Oxford University Press, 2019), s107-110.

KAYNAKÇA

- Bergman**, Roger: "Caring for the ethical ideal: Nel Noddings on moral education", *Journal of Moral Education* 33:2, 154-157. Routledge Press, 2004.
- Bergmark**, Ulrika: "Rethinking Researcher–Teacher Roles and Relationships in Educational Action Research Through the Use of Nel Noddings' Ethics of Care", *Educational Action Research*, 331-344, Routledge Press, 2019.
- Collins**, Stephanie: *The Core of Care Ethics*. Newyork: Palgrave Macmillan, 2015.
- Davion**, Victoria: "Autonomy, Integrity and Care", *Social Theory and Practice* 19/2, 161-182. Florida: State University Department of Philosophy, 1993.
- Gilligan**, Carol: *In a Different Voice*. Newyork: Harvard University Press, 1982.
- Goralnik** Lissy, **Dobson** Tracy, **Nelson** Michael Paul: "Place-Based Care Ethics: A Field Philosophy Pedagogy", *Canadian Journal of Environmental Education* 19, 180-196. 2014.
- Gürgey**, İrem Çağlar: "Rawls'un Aile Yaklaşımının Eleştirisi", *HFSA* 27, 11-27. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2016.
- Karacan**, Olcay: "İhtimam Etiği Teorisinden Hareketle Hukuk Eğitiminin Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara:Yayımlanmış Doktora Tezi, 2017.
- Lindemann**, Hilde: *An Invitation to Feminist Ethics*. Oxford University Press, 2019.
- Noddings**, Nel: "Identifying and Responding to Needs in Education", *Cambridge Journal of Education* 35:2, 147-159. 2005,
- Noddings**, Nel: *A Feminine Approach to Ethics Moral Education*. University of California Press, 2003.
- Noddings**, Nel: *Starting at Home: Caring and Social Policy*. University of California Press, 2002.

Özdemir, Nadire: “Aile Hukuku ve (İlişkisel) Özerklik”, *Ankara Barosu Dergisi* 2015/4, 45-53. Ankara, 2015.

Rabin, Collete ve **Smith** Grinell: “Teaching Care Ethics: Conceptual Understanding and Stories for Learning”, *Journal of Moral Education*, 164-176. Routledge Press, 2013.

Raghuram, Parvati: “Race and Feminist Care Ethics: Intersectionality as Method”, *Gender Place and Culture A Journal of Feminist Geography*, 1-25. Routledge Press, 2019.

Shelby, Candice L.: “Care Ethics in Education”, *The Educational Forum*, 67/4, 337-342. Routledge Press, 2003.

ss. 337-342.

Slote, Michael: *The Ethics of Care and Empathy*. Routledge Press, 2007.

Uygur, Gülriz: “Good Lawyers: The Education of Philosophy of Law and Alternative Methods in Turkish Legal Education”, *Alternative Methods in the Education of Philosophy of Law (and the Importance of Legal Philosophy in the Legal Education)*, 37-48. Nomos, 2010.

Uygur, Gülriz: “Hukuk Eğitiminde Geliştirilmesi Gereken Yetiler, Hukuk Felsefesi Öğretimi ve Alternatif Metotlar”, *HFSA S. 18*, 166-177. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2008.

Uygur, Gülriz: *Hukukta Adaletsizliği Görmek*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013.